

Lesia Korostatevych

Problematyka przekładu realiów kulturowych w tekstach ukraińskiej oraz polskiej literatury współczesnej (na przykładzie utworów Oksany Zabuzko *Muzeum porzuconych sekretów* oraz Ignacego Karpowicza *Sońka*)

Promotorka:

dr hab. Katarzyna Kotyńska, prof. IS PAN

Celem niniejszej rozprawy doktorskiej jest wyselekcjonowanie realiów kulturowych oraz analiza technik i strategii ich przekładu, w tym sposobów zachowania określonych cech oryginału w wybranych utworach literackich, takich jak powieść polskiego pisarza Ignacego Karpowicza *Sońka* (2014) i jej tłumaczenie na język ukraiński dokonane przez Ostapa Sływyńskiego (pt. *Сонька*, 2016) oraz *Музей покинутих секретів* (2009) ukraińskiej pisarki Oksany Zabuzko w przekładzie na język polski dokonany przez Katarzynę Kotyńską (pt. *Muzeum porzuconych sekretów*, 2012).

W wybranych tekstach literackich jest wiele elementów kulturowych przynależących do kultury ukraińskiej lub polskiej. Te elementy zawierają w sobie światopoglądy użytkowników języka, odzwierciedlając specyfikę ich mentalności.

We współczesnej literaturze ukraińskiej, podobnie jak i w polskiej, popularność zyskały powieści przedstawiające skomplikowane wydarzenia XX wieku, prezentujące tematy, na które nie zwrócono dotychczas wystarczającej uwagi. W tekstach są stawiane pytania ważne dla kultury wyjściowej: kwestie pamięci, tożsamości, prywatne historie odmienne od oficjalnych narracji; eksponowanie losów, które były tematem tabu z innej perspektywy (np. tematy kolaboracji, dobrowolnych stosunków seksualnych między kobietami a okupantami w czasie wojny), powieści te aspirują również do nadania uczestnikom możliwości opowiedzenia własnych historii.

Teksty artystyczne są częścią dyskursu pamięci wojennej, służą jako narzędzie jej przekazywania i przywracania, wpływając w ten sposób na nowe pokolenie. W tę tematyczną tendencję wpisują się powieść Oksany Zabuzko *Muzeum porzuconych sekretów* oraz Ignacego Karpowicza *Sońka*, te utwory są również głęboko osadzone w kulturze.

W pracy naukowej przeanalizowałam przeniesienie elementów kulturowych z jednej kultury do drugiej, a także rolę i wpływ bliskości kulturowej na tłumaczenie oraz możliwy odbiór wybranych tekstów przez czytelnika kultury docelowej i wyjściowej jak również zadania tłumacza w tym procesie; dokonałam porównania propozycji teoretyków przekładu oraz zastosowania teorii w praktyce przez tłumaczy; zbadałam wpływ decyzji translatorskich na zmianę obrazu kultury w tekście przekładu. W celu przeprowadzenia analizy podałam definicje kultury, realiów kulturowych, techniki oraz strategii (udomowienie oraz egzotyzacja) przekładu. Zwróciłam uwagę na problematykę pamięci kulturowej w utworach literatury pięknej, kulturową przekładalność oraz nieprzekładalność tekstu, wpływ koncepcji dominanty tekstu tłumaczonego na wybór strategii i techniki przez tłumacza. Poddałam kulturologicznej analizie wybrane powieści oraz przeanalizowałam zagadnienia pamięci kulturowej w wybranych utworach, wyodrębniłam również ich cechy postmodernistyczne.

Praca składa się z części teoretycznej oraz analitycznej, które zostały podzielone na wstęp i sześć rozdziałów.

We wstępie opisano cel rozprawy, zadania i metodę badań oraz rolę literatury w procesie komunikacji kulturowej. W rozdziale pierwszym *Przedmiot i cele badań* podano kryteria wyboru autorów, omówiono wspólne cechy wybranych utworów literackich oraz ich analizę na tle ukraińskich i polskich powieści o (post)pamięci. Zwrócono uwagę na rolę przekładu w wypełnieniu luk w literaturze, a także na wzajemny wpływ polskiej oraz ukraińskiej literatury pięknej.

W rozdziale drugim *Założenia teoretyczne oraz podstawowe definicje* przedstawiono założenia teoretyczne o roli i zadaniach tłumacza, elementach kulturowych oraz ich podziale na grupy, strategiach, technikach tłumaczenia, podano podstawowe definicje: *realia kulturowe*, *aluzja*, *strategia (udomowienie oraz egzotyzacja)*, *technika* etc. Ten rozdział zawiera przegląd publikacji dotyczących tłumaczenia elementów kulturowych, które proponują teoretyczne jak i praktyczne rozwiązania problemów tłumaczeniowych oraz tekstów naukowych, które posłużyły mi również za inspirację i pokazały możliwe sposoby systematyzacji badanego materiału. Podział elementów kulturowych przedstawiciela rosyjskiej szkoły językoznawstwa Wieniedikta Winogradowa oraz techniki tłumaczenia zaproponowane przez Krzysztofa Hejwowskiego i Romana Lewickiego stały się podstawą dla części analitycznej. Zrozumienie tych teoretycznych podejść, w tym zadań i roli tłumacza, związku między dominantą translatorską a strategią, pomogło mi wyodrębnić ważne aspekty podczas przeprowadzenia analizy wybranych tekstów.

W rozdziale trzecim *Analiza kulturologiczna powieści Muzeum porzuconych sekretów* podano analizę kulturologiczną powieści *Muzeum porzuconych sekretów*, utwór jest historią o pamięci indywidualnej i zbiorowej ukraińskiego narodu, która została napisana w celu „leczenia amnezji” społeczeństwa. W podrozdziałach opisano kluczowe wątki poruszone przez autorkę dotyczące trudnych kwestii ukraińskiej historii, posttotalitarnej traumy społeczeństwa etc. Następnie zostały przedstawione dyskusje wokół *Muzeum...* oraz wizerunek utworu w świetle krytyki literackiej.

W rozdziale czwartym *Analiza materiału: tłumaczenie realiów kulturowych w powieści Muzeum porzuconych sekretów Oksany Zabużko* przedstawiono analizę technik przekładu realiów kulturowych w *Muzeum...* z podziałem na grupy. Oksana Zabużko jest pisarką wymagającą, a projektowany przez autorkę czytelnik jej tekstów musi posiadać odpowiednią wiedzę. Pisarka ma erudycyjny styl, a jej utwory zawierają dużą liczbę odniesień do realiów, co komplikuje ich przekład. Realia w *Muzeum...* zostały podzielone na grupy. Do pierwszej – należą realia etnograficzne i mitologiczne – głównie biblijne aluzje i cytaty, które niosą dodatkowy ładunek emocjonalny, dopasowane do wydarzeń i stają się pewnym kluczem do zrozumienia uczynków bohaterów. Do drugiej grupy należą realia dotyczące działalności UPA oraz odpowiedniego okresu historycznego, a także realia z czasów ZSRR. W trzeciej grupie przeanalizowałam antroponimy, w tym imiona postaci literackich. Do licznej czwartej grupy realiów asocjatywnych obecnej w *Muzeum...* należą: elementy intertekstualne, aluzje do dzieł muzycznych, folkloru, przedmiotów o charakterze artystycznym, tradycji, zjawisk lub realiów ukraińskiej kultury ludowej oraz kultury trzeciej; odwołania do literatury – cytaty lub odniesienia do dzieł literackich, fabuł, replik, wydarzeń lub postaci w tych dziełach.

W rozdziale piątym *Analiza kulturologiczna powieści Sońka Ignacego Karpowicza* przeanalizowano tematy poruszone przez autora w *Sońce*: tematy pamięci, indywidualnej traumy (Sonia była molestowana przez ojca oraz zgwałcona przez mieszkańca wsi), i traumy historycznej (doświadczenia traumatyczne II wojny światowej), problematykę tożsamości mniejszości narodowej na pograniczu białorusko-polskim, które określają siebie jako „tutejsi”, a także scharakteryzowano utwór przez pryzmę dyskusji toczących się wokół tekstu.

W rozdziale szóstym *Analiza materiału: elementy kulturowe polsko-białoruskiego pogranicza* przeprowadzono analizę elementów kulturowych polsko-białoruskiego pogranicza na wybranym materiale *Sońki*. Przeanalizowano grupy realiów ustroju państwowego oraz administracyjnego i życia publicznego, realia onomastyczne, realiów etnograficzno-mitologicznych.

Wnioski końcowe podsumowują rozważania przedstawione w pracy naukowej oraz przedstawiają charakterystykę porównawczą technik przekładu wykorzystanych w *Muzeum...* oraz *Sońce*. Analiza nie wykazała różnic w doborze technik w zależności od języka, natomiast pewne podobieństwo w sposobach tłumaczenia można prześledzić w wyodrębnionych grupach obecnych w obu tekstach. Analizując przykłady można zauważyć, że w wybranych powieściach tłumacze zastosowali podobne techniki tłumaczeniowe: ekwiwalent uznany, funkcjonalny (lub też z modyfikacjami), łączenie barbaryzmu i komentarza dolnego, tłumaczenie dosłowne (lub z delikatnymi modyfikacjami), tłumaczenie opisowe, przybliżone, kontekstualne, generalizacja, opuszczenie. Niektóre techniki były stosowane częściej, a inne rzadziej. Teksty zawierające dużą ilość realiów pokazują, że różnice kulturowe wpływają na wybór technik przekładu tych elementów. Analiza pokazała, że tłumacze wybierają częściej techniki polegające na zachowaniu obcości, oraz zachowują „zanurzenie” w kulturze oryginału w przekładzie. W obu tekstach przeważa strategia egzotyzacji oraz, w miarę możliwości, zachowanie elementów obcych, natomiast udomowienie nie jest wyraźnie dostrzegalne. W przekładzie pozostawiono większość elementów kulturowych. Tylko niektóre realia zupełnie nie przeszły przez filtr kulturowy. Zauważalne jest, że tłumacze są dobrze zapoznani z kulturą oryginału oraz świadomi różnic kulturowych. Można też zaznaczyć, że straty pojawiające się w tekście przekładu były rekompensowane w innych częściach utworu.